Class-10

SANSKRIT

(ORIENTAL)

GENERAL EDUCATION DEPARTMENT
SAMAGRA SHIKSHA, KERALA

समग्रशिक्षा, केरलम्	**Sanskrit (Oriental)** **Standard - X**

अभ्यासपत्रिका

संस्कृतम् (Oriental Sanskrit Schools only)

Focus Area

एककम्			पाठस्य नाम
I	विचित्रम्	१.	आम्रकूटवर्णना।
I	चित्रम्	४.	वृत्तपरिचयः। *(मन्दाक्रान्ता, शिखरणी)*
		५.	अलङ्कारः। *(अर्थान्तरन्यासम्, काव्यलिङ्गम्)*
III	शास्त्रम्	६.	कारकप्रकरणम्। *(तृतीयाविभक्तिपर्यन्तम्)*

अभ्यासपत्रिका

एककम् १ - विचित्रम्
पाठः १ - आम्रकूटवर्णना।

1. कोष्ठकात् समुचितमुत्तरं चित्वा लिखत।

१. पूर्वमेघे रामगिर्याश्रमात् कियत्पर्यन्तं मार्गं वर्णयति? ....
(अयोध्या, उज्जयिनी, अलकापुरी, आम्रकूटम्)

२. यक्षः अलकापुर्यां कुत्र उवास? ....
(मिथिलायाम्, कृष्णगिर्याम्, रामगिर्याम्, वारणस्याम्)

३. मेघसन्देशस्य कर्ता कः? ....
(कालिदासः, भारविः, भासः, माघः)

४. आम्रकूटवर्णना कस्मिन् काव्यविभागे अन्तर्भवति? ....
(महाकाव्ये, सन्देशकाव्ये, स्तोत्रकाव्ये, गद्यकाव्ये)

५. कः मेघं प्रति सन्देशं सूचयति? ....
(कालिदासः, यक्षः, सारङ्गः, मयूरः)

2. सूचनानुसारं गद्यक्रमं लिखत।

क) रत्नच्छायाव्यतिकर इव प्रेक्ष्यमेतत्पुरस्ता-
द्वल्मीकाग्रात् प्रभवति धनुःखण्डमाखण्डलस्य ।
येन श्यामं वपुरतितरां कान्तिमापत्स्यते ते
बर्हेणेव स्फुरितरुचिना गोपवेषस्य विष्णोः।।

रत्नच्छायाव्यतिकर इव .... आाखण्डलस्य .... धनुः खण्डम् .... येन ते .... गोपवेषस्य विष्णोः .... कान्तिमापत्स्यते।

ख) त्वय्यायत्तं! कृषिफलमिति भ्रूविलासानभिज्ञैः
प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः।
सद्यस्सीरोत्कषणसुरभि क्षेत्रमारुह्य मालं
किञ्चित्पश्चात् व्रज लघुगतिर्भूय एवोत्तरेण।।

कृषिफलम् त्वयि आयत्तम् ....
मालं क्षेत्रं .... किञ्चित् व्रज भूयः उत्तरेण व्रज।

ग) मार्गं तावच्छृणु कथयतस्त्वत्प्रयाणानुरुपं
सन्देशं मे तदनु जलद श्रोष्यसि श्रोत्रपेयम्।।
खिन्नः खिन्नः शिखरिषु पदं न्यस्य गन्तासि यत्र
क्षीणः क्षीणः परिलघु पयः स्त्रोतसां चोपभुज्य।।

जलद तावत् .... मार्गं श्रृणु........................ .... मे सन्देशं श्रोष्यसि। यत्र खिन्नः खिन्नः .... क्षीणः स्त्रोतसां........................ .... उपभुज्य गन्तासि।

घ) त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्ध्ना
वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाम्रकूटः।
न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय
प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोच्चैः।।

सानुमान् .... आसारप्रशमितवनोपप्लवम् .... त्वाम् मूर्ध्ना .... । क्षुद्रः अपि .... प्रथमसुकृतापेक्षया .... न भवति ,तथा उच्चैः किं पुनः।

ङ) नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढै-
राविर्भूतप्रथममुकुलाकन्दलीश्चानुकच्छम्।
जग्धारण्येष्वधिकसुरभिं गन्धमाघ्राय चोर्व्याः
सारंगास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम्।।

सारङ्गा- .... हरितकपिशम् .... दृष्ट्वा अनुकच्छम् .... कन्दलीश्च जग्ध्वारण्येषु .... आघ्राय .... ते मार्गं सूचयिष्यन्ति।

च) उत्पश्यामि द्रुतमपि सखे मत्प्रियार्थं यियासोः
कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते।
शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः
प्रत्युद्यातः कथमपि भवान् गन्तुमाशु व्यवस्येत्।।

हे सखे .... यियासोरपि ते ....
.... कालक्षेपम् .... सजलनयनैः ....
केकाः .... प्रत्युद्यातः भवान् ....
कथमपि व्यवस्येत्।

छ) विश्रान्तः सन् व्रज वननदीतीरजातानि सिञ्ज-
न्युद्यानानां नवजलकणैर्यूथिकाजालकानि।
गण्डस्वेदापनयनरुजाक्लान्तकर्णोत्पलानां
छायादानात् क्षणपरिचितः पुष्पलावीमुखानाम्।।

विश्रान्तः सन् .... उद्यानानाम् .... नवजलकणैः सिञ्चन्
.... पुष्पलावीमुखानाम् ....
क्षणपरिचितः व्रज।

3. श्लोकानामाशयं यथोचितं योजयत।

क) वेगातिशयेन गच्छन् मेघः पर्वतशिखरं हरति इत्याशययुक्तं श्लोकम् ।
ख) गोपवेषस्य कृष्णस्येव त्वदीयं श्यामं शरीरं शोभातिशयसम्पन्नम् भविष्यति।
ग) नीचः अपि आश्रयाय संप्राप्तं मित्रं वीक्ष्य पूर्वकृतोपकारस्मृत्या पराङ्मुखो न भवति ।
घ) सारंगाः जललवमुचः ते मार्गं सूचयिष्यन्ति ।
ङ) सजलनयनैः मयूराः केकारवैः स्वागतीकृत्य इत्याशययुक्तं श्लोकं चित्वा लिखत।
च) सर्वोऽपि रिक्तो लघु भवति पूर्णश्च गुरुः सम्पद्यते।

क) उत्पश्यामि द्रुतमपि सखे मत्प्रियार्थं यियासोः ....
कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते। ....
शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः ....
प्रत्युद्यातः कथमपि भवान् गन्तुमाशु व्यवस्येत्।।

ख) नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढै- ....
राविर्भूतप्रथममुकुलाकन्दलीश्चानुकच्छम्। ....
जग्धारण्येष्वधिकसुरभिं गन्धमाघ्राय चोर्व्याः ....
सारंगास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम्।।

ग) अद्रेः शृङ्गं हरति पवनः किंस्विदित्युन्मुखीभि- ....
र्दृष्टोत्साहश्चकितचकितं मुग्धसिद्धाङ्गनाभिः। ....
स्थानादस्मात्सरसनिचुलादुत्पदोदङ्मुखः खं ....
दिङ्नागानां पथि परिहरन् स्थूलहस्तावलेपान्।।

घ) रत्नच्छायाव्यतिकर इव प्रेक्ष्यमेतत्पुरस्ता-
द्वल्मीकाग्रात् प्रभवति धनुःखण्डमाखण्डलस्य । ....
येन श्यामं वपुरतितरां कान्तिमापत्स्यते ते ....
बर्हेणेव स्फुरितरुचिना गोपवेषस्य विष्णोः।। ....

ङ) त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्ध्ना
वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाम्रकूटः। ....
न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय ....
प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोच्चैः।। ....

च) तस्यास्तिक्तैर्वनगजमदैर्वासितं वान्तवृष्टि-
र्जम्बूकुञ्जप्रतिहतरयं तोयमादाय गच्छेः। ....
अन्तःसारं घन ! तुलयितुं नानिलः शक्ष्यति त्वां ....
रिक्तस्सर्वो भवति हि लघु पूर्णता गौरवाय। ....

4. श्लोकं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत।

क) त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्ध्ना
वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाम्रकूटः।
न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय
प्राप्ते मित्रे भवति विमुखः किं पुनर्यस्तथोच्चैः।।

क) पर्वतः इत्यर्थे श्लोके प्रयुक्तं पदम्? ....
ख) अस्मिन् श्लोके कः पर्वतः वर्णितः? ....
ग) क्षुद्रोऽपि इत्यस्य पदच्छेदं लिखत। ....
घ) पर्वतः कं मूर्ध्ना वक्ष्यति? ....

ख) नीपं दृष्ट्वा हरितकपिशं केसरैरर्धरूढै-
राविर्भूतप्रथममुकुलाकन्दलीश्चानुकच्छम्।।
जग्ध्वारण्येष्वधिकसुरभिं गन्धमाघ्राय चोर्व्याः
सारंगास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम्।।

क) के मार्गं सूचयिष्यन्ति? ....
ख) कस्य मार्गं सूचयिष्यन्ति? ....
ग) 'दृष्ट्वा' इत्यत्र किं अव्ययम्? ....
घ) हरिणाः इत्यर्थे श्लोके प्रयुक्ते पदं किम्? ....

6. श्लोकं पठित्वा 'उपमा कालिदासस्य' इत्युक्तेः साधुतां निरूपयत।

रत्नच्छायाव्यतिकर इव प्रेक्ष्यमेतत्पुरस्ता-
द्वल्मीकाग्रात् प्रभवति धनुःखण्डमाखण्डलस्य।
येन श्यामं वपुरतितरां कान्तिमापत्स्यते ते
बर्हेणेव स्फुरितरुचिना गोपवेषस्य विष्णोः।।

(कालिदासः - उपमाप्रयोगः - विष्णोः वर्णना)

....
....
....
....
....
....
....
....
....
....

6. **सूचनाः स्वीकृत्य कालिदासस्य प्रकृतिवर्णनाम् अधिकृत्य टिप्पणीं लिखत।**

सूचनाः – मेघदर्शनम् – मेघस्य स्वागतम् – मालदेशवर्णना – वनप्रदेशवर्णना – कृषिवर्णना।

....

....

....

....

....

....

7. **सूचनानुसारं कालिदासस्य वर्णनाचातुर्यम् अधिकृत्य टिप्पणीं लिखत।**

सूचनाः – कविकुलगुरुः – मेघसन्देशः – उपमा कालिदसस्य – मेघवर्णना – प्रकृतिवर्णना।

....

....

....

....

....

....

....

....

8. **श्लोकं पठित्वा आस्वादनटीकां लिखत।**

त्वय्यायत्तं ! कृषिफलमिति भ्रूविलासानभिज्ञैः
प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः।
सद्यस्सीरोत्कषणसुरभि क्षेत्रमारुह्य मालं
किञ्चित्पश्चात् व्रज लघुगतिर्भूय एवोत्तरेण।।

सूचनाः - कालिदासः - सन्देशकाव्यम् – कृषेः प्राधान्यम् – मेघगतिः।

....

....

....

....

....

....

....

....

9. श्लोकं पठित्वा आस्वादनटीकां लिखत।

उत्पश्यामि द्रुतमपि सखे मत्प्रियार्थं यियासोः
कालक्षेपं ककुभसुरभौ पर्वते पर्वते ते।
शुक्लापाङ्गैः सजलनयनैः स्वागतीकृत्य केकाः
प्रत्युद्यातः कथमपि भवान् गन्तुमाशु व्यवस्येत्।।

सूचनाः - कालिदासः - सन्देशकाव्यम् -मयूरैः केकारवैः स्वागतीकृतं.-वर्णनापाटवम्।

....

....

....

....

....

....

....

....

10. उदाहरणानुसारं लिखत।

क)	**उदा -**	**पातुं योग्यं**	**-**	**पेयम्।**
		ज्ञातुं योग्यं	-	....
ख)	**उदा -**	**पातुम् इच्छा**	**-**	**पिपासा।**
		ज्ञातुम् इच्छा	-	....
ग)	**उदा -**	**त्वय्यासन्ने**	**-**	**त्वयि + आसन्ने**
		त्वय्यायत्तं	-	.... + ...

एककम् २ - चित्रम्

पाठः ४ - वृत्तपरिचयः।

1. कोष्ठकात् समुचितमुत्तरं चित्वा लिखत।

१. किं गणे न अन्तर्भवति? ....

(मन्दाक्रान्ता, शिखिरिणी, स्रग्धरा, आर्या)

२. रसेरुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः ....। ....

(मन्दाक्रान्ता, शिखिरिणी, स्रग्धरा, रथोद्धता)

३. प्रतिपादं - मगण, भगण, नगण, तगण, तगणाः गुरुद्वयं च भवन्ति चेत् कः वृत्तः?

....

(स्रग्धरा, रथोद्धता, मन्दाक्रान्ता, शिखिरिणी)

2. वृत्तं सलक्षणं सोदाहरणं लिखत।

१) शिखरिणी

....
....
....
....
....
....
....
....

२) मन्दाक्रान्ता

....
....
....
....
....
....
....

3. श्लोकार्धं पठित्वा गणं विविच्य वृत्तं किमिति लिखत।

१) त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूध्ना
वक्ष्यत्यध्वश्रमपरिगतं सानुमानाम्रकूटः।

....

....

....

....

....

....

२) शिवश्शक्त्या युक्तो यदि भवति शक्तः प्रभवितुं
न चेदेवं देवो न खलु कुशलः स्पन्दितुमपि।।

....

....

....

....

....

....

३) त्वय्यायत्तं! कृषिफलमिति भ्रूविलासानभिज्ञैः
प्रीतिस्निग्धैर्जनपदवधूलोचनैः पीयमानः।।

....

....

....

....

....

....

४) चरन्तीश स्वैरं सततपरिनिर्भातपरचित्
सदामन्दाद्वैतप्रसरपरिमग्नाः किमपरम्।।

....

....

....

....

....

....

4. यथोचितं योजयत।

क) रसाः	-	एकादश
ख) शैलाः	-	षट्
ग) भोगी	-	सप्त
घ) रुद्राः	-	अष्ट

क) रसाः - ....

ख) शैलाः - ....

ग) भोगी - ....

घ) रुद्राः - ....

एककम् २ - चित्रम्

पाठः ५ - अलङ्कारः।

1. कोष्ठकात् समुचितमुत्तरं चित्वा लिखत।

१. कः गणे न अन्तर्भवति? ....

(अर्थान्तरन्यासः, अनुप्रासः, अप्रस्तुतप्रशंसा, काव्यलिङ्गम्)

2. 'हनुमानब्धिमतरत् दुष्करं किं महात्मनाम्'। अत्र कः अलङ्कारः? लक्षणं च लिखत।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

3. 'जितोऽसि मन्द! कन्दर्प! मच्चितेऽस्ति त्रिलोचनः'। अत्र कः अलङ्कारः? लक्षणं च लिखत।

....
....
....
....
....
....
....
....

4. अलङ्कारान् लक्ष्यलक्षणसमन्वयपूर्वं लिखत।

क) अर्थान्तरन्यासालङ्कारः ।

....
....
....
....
....
....
....
....
....
....
....
....

ख) काव्यलिङ्गालङ्कारः।

....
....
....
....
....
....
....
....
....
....
....
....

एककम् ३ - शास्त्रम्
पाठः ६ - कारकप्रकरणम्।

1. सूत्रं सोदाहरणं व्याख्यात।

क) अकथितञ्च।

....
....
....
....
....
....
....
....

ख) हृक्रोरन्यतरस्याम्।

....
....
....
....
....
....
....
....

ग) कर्तुरीप्सिततमं कर्म।

....
....
....
....
....
....

घ) प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

ङ) कर्तृकरणयोः तृतीया।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

च) कर्मणि द्वितीया।

....
....
....
....
....
....
....
....

छ) सम्बोधने च।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

ज) येनाङ्गविकारः।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

झ) सहयुक्तेऽप्रधाने।

....
....
....
....
....
....
....
....

ञ) हेतौ।

....
....
....
....
....
....
....
....
....

2. यथोचितं योजयत।

क)	अध्यापकः	-	संप्रदानकारकम्
ख)	ओदनम्	-	करणकारकम्
ग)	करेण	-	कर्मकारकम्
घ)	पुत्राय	-	कर्तृकारकम्

क) अध्यापकः - ....
ख) ओदनम् - ....
ग) करेण - ....
घ) पुत्राय - ....

3. यथोचितं योजयत।

क)	द्रोणो व्रीहिः	-	द्वितीया।
ख)	हरिं भजति	-	अकथितञ्च।
ग)	धर्मं भाषते	-	कर्मणि द्वितीया।
घ)	कर्मकारकम्	-	प्रथमा।

क) द्रोणो व्रीहिः - ....
ख) हरिं भजति - ....
ग) धर्मं भाषते - ....
घ) कर्मकारकम् - ....

4. उदाहरणानुसारं पूरयत।

उदा - कर्तृकारकं	**–**	**प्रथमा।**
कर्मकारकं	–	....
करणकारकं	–	....
संप्रदानकारकं	–	....
अपादानकारकं	–	....
अधिकरणकारकं	–	....

5. वाक्यात् मुख्यकर्म चित्वा लिखत।

क) राजीवः ग्रामं यानं नयति। ....

ख) भटः ग्रामम् अश्वं वहति। ....

ग) पिता पुत्रं धर्मं शास्ति। ....

घ) वामनः बलिं याचते वसुधाम्। ....

ङ) राजीवः गां दोग्धि पयः। ....

6. रेखाङ्कितपदानां प्रयोगसाधुतां सप्रमाणं लिखत।

क) वानरः **वृक्षम्** अधिशेते।

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

ख) **मात्रा** सह पुत्रः विद्यालयम् अगच्छत्।

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

ग) इन्द्रः **वज्रेण** वृत्रं हन्ति।

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

घ) हे **राम** ! मां रक्षतु।

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

....

ङ) **पादेन** खञ्जः।

....

....

....

....

....

....

....

....

....